

20. Черкасенко С. Твори. У 2 т. Поезія. Драматичні твори / упоряд., авт. передм. таприм. О. Мишанич. Т. 1. К.: Наук. думка, 1991. 891 с.

Tetiana Urys. Artistic reception of Ivan Franko's figure in Ukrainian poetry.

Introduction. The article deals with the artistic reception of Ivan Franko's figure and his creativity in Ukrainian poetry of the XX – XXI centuries. It is noted that the life-giving of the classics of Ukrainian literature has been and still remains the subject of interest of many literary critics and writers.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the artistic reception of Ivan Franko's figure and his creative heritage in Ukrainian poetry.

Methods. Literary methods such as biographical, hermeneutic, receptive aesthetics, structural and others were used in the study.

Results. The concept of Ivan Franko's figure, his contribution, his creative achievements in the cultural and historical heritage of Ukraine and the world were resulted in dozens, and even hundreds, of different in essence and quality of publications. The reason for such close attention is, first and foremost, the depth and versatility of Ivan Franko's figure. He is a poet, writer, translator, political figure, publisher and editor, and the author of wide-ranging scientific studies known worldwide. He owns works on problems of Ukrainian and world history, source studies, archival studies, historiography, ethnology, ethnography, folklore, philosophy, linguistics, sociology, political science, economics, etc.

The works of contemporaries are characterized by the ironic decanonization and understatement of the sacred figure of the poet, as well as the artistic reception inherent in the literary tradition – a respectful attitude to I. Franko's image as a classic of Ukrainian literature, portrayed through a peculiar dialogue of literary generations or an extension of the semantics of his image through allusions, figurative analogies, intertextuality.

Originality. The article analyzes the unexplored poetry devoted to the life and work of I. Franko, summarizes information about the peculiarities of perception and reproduction of Franko's image by poets of the XX-XXI centuries.

Conclusion. Works dedicated to the life and creativity of I. Franko, marked by various aspects (I. Franko as Stonemason, Moses, poet, father, friend, teacher, titan, etc.) and explicitness / implied (the presence of the image of I. Franko can be found through the title, epigraph, dedication, allusions, reminiscences, figurative analogies, parodies, etc.) of image reproduction. In these texts, the image of the classic of Ukrainian literature finds its expression both at the level of its structural and semantic conceptual organization (in particular, at the level of image-subject detail).

Key words: reception, I. Franko, poetry, intertextuality, Archetype of Word.

DOI 10.31392/NPU-nc.series 8.2019.12.11

УДК 821.161.2.09 : 111

Валентина Яроуцук

ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ПАВЛА ВОЛЬВАЧА

Анотація. У статті крізь призму феноменологічної теорії та зв'язку філософської науки й літературознавства розглядаються онтологічні виміри буття в поезії Павла Вольвача. Акцентується увага на сталих та змінних властивостях існування як спробі реалізації ліричного суб'єкта. Індивідуальні прояви в літературі розглядаються на тлі просторово-часової взаємодії ліричного героя з навколишнім світом.

Ключові слова: онтологічні виміри, ліричний герой, топос, буття.

З 90-х років ХХ ст. й до сьогодні літературознавці констатують кризовий стан української літератури. Альтернативою для виходу з цього стану називає Н. Зборовська філософський аналіз літератури, що базується на працях Ж. Дерріди, який говорив про тотожність філософії і літератури. Філософія постмодерну як знакового культурного явища кінця ХХ – початку ХХІ ст. виявляє безліч спроб пізнати феномен людини, її буття в єдності духовного й біологічного, індивідуального й загальнолюдського, свідомості й підсвідомості, особистості й суспільства. Саме в літературі активно розглядаються філософські поняття «буття». Сутність буття пов'язана з онтологією – філософським ученням, пов'язаним із дослідженням усього сущого, тобто атрибутів, або речей сталих, і модусів, або змінних властивостей. Під увагу тут потрапляють буття, рух і розвиток, простір і час, матерія та цілісність світу явищ, процесів, предметів, речей. Онтологічні виміри художнього тексту пов'язані з відображенням найзагальніших якостей і властивостей буття. Творчості багатьох письменників, як попереднього століття, так і сучасникам, притаманна ця особливість. Так, художній доробок Михайла Коцюбинського (етюд «Невідомий») був спрямований на виявлення психологічних особливостей людини, сприйняття нею світу; у його творах змальовано й жахи періоду російської революції 1905–1907 років, зокрема долі революціонерів; автор вдається до вивчення найменших душевних порухів героїв своїх літературних текстів. Тут слід згадати й лірику Ліни Костенко, де натрапляємо на пошук

ліричним героєм істини – авторка точно розкриває всі найтонші почування ліричного суб'єкта, його сприйняття себе й навколишнього. Подібне знаходимо й у поетів молодшого покоління, зокрема в доробку Павла Вольвача.

Тексти Павла Вольвача були предметом дослідження багатьох сучасних літературознавців. Л.Йолкіна, Т.Урись, Б.Пастух присвятили свої праці вивченню інтелектуальної складової лірики письменника, проте онтологічні виміри творчості митця залишаються невивченими.

В онтології бачення світу може характеризуватися через сприйняття природи, через матеріальне та ідеальне, об'єктивне та суб'єктивне. Репрезентуючи найважливіші критерії та властивості життя, визначаючи сутність усіх форм буття й способів людського існування, фіксуючи їх категоріально (простір, час, свідомість, матерія, рух, взаємодія, структура тощо), філософська теорія буття продукує змінну картину світу як історично, так і науково, намагається подати повне уявлення про неї. В онтології існують різні підходи до вирішення проблеми буття, утім усі вчення називають буттям філософську категорію, яка позначає все те, що існує: речі, навколишня природа, людина, її свідомість, суспільство.

Є. Баран у статті «Літературна ситуація 1999-го: час езуїтів» говорить про належність Павла Вольвача до табору національно заангажованих митців. Сам автор підтверджує інший шлях у сучасній українській літературі, зокрема, в одному з інтерв'ю зазначає: «... для мене завжди був цікавішим «третій шлях», і, відповідно, ті люди, що цим шляхом ідуть, хоч їх завжди чомусь найменше, це найтонший прошарок» [1, с. 8].

Ліричний герой митця родом із краю, де яскраво виявляється груба сутність промислового міста. Саме ця сутність і формує буттєві константи людності. У своєму дослідженні «Специфіка реалізації ліричного суб'єкта в поезії Павла Вольвача» Л. Йолкіна зазначає: «Значна кількість творів митця спрямована на своєрідне прив'язання сутності людини до місця її походження. Така генетична єдність часто стає причиною проявів цілісності чи маргінальності» [7, с. 133]. Тож ідеться про своєрідну залежність буття особи від її оточення та топосу.

У своїх художніх творах письменник намагається осмислити буття та взаємодію ліричного героя, містянина-інтелектуала, людини зі свого оточення й тих, з ким стикається по життю, мислить стосовно часу, у який живе сам і його ліричний герой водночас, окреслює простір поезії, чітко визначаючи його прикметні риси, що дозволяють пізнати топос поезії, співставити з реальним містом. Зв'язки самого автора, а відповідно і його ліричного героя зі своїми сучасниками й попередниками, друзями й учителями, вітчизняними митцями-геніями та закордонними авторами також знаходять вираження у віршорядках поезій автора.

Людина в «інтер'єрах індустріального Запоріжжя», а згодом і житель столиці, киянин-інтелектуал, існує не лише в поезії автора, а й в епічному творі «Кляса». Цикл віршів Павла Вольвача «Акорди околиць» суголосний цьому романові. За глибиною мотиву вірш «Долі судилося бути саме такою» найбільш співпадає з ідейно-тематичним звучанням роману. У ньому буття речей, поетичний запорізький пейзаж тісно переплетений з буттям соціуму, що існує в заводському передмісті: «Я люблю цю ріку. // І люблю горби за рікою. // І маслини в посадках, // де фінкою б'ють у живіт», або «Я люблю, коли дим // струмує над передмістями, // І таке, наче юність // проступає тоді із імлі. // Друзі – ті, що не мав, // ті вже стали міністрами, // По могилах і тюрмах – // оті, що були» [3, с. 40]. Настрій вірша виразно ностальгійний і приречений: «Саме у цьому місті чомусь судилося бути, // В цьому часі і сонці, посеред цих людей. // Тут ковтати повітря і повні груди отрути...» [3, с. 42]. Автор сумує за тими «горизонтами абрикосово-акацієвими», але водночас розуміє, що він ті околиці вже переріс, йому потрібні нові простори, нові горизонти, лишається тільки сум за тим світом дитинства й юнацтва: «Тільки навіщо все це, якщо це – не назавжди?». Роздвоєність внутрішнього і зовнішнього світів ліричного героя реалізована у вірші «Через мости йдемо по залізниці»: «Біжить трава до насипу підніжжя // І зеленіє, зводячи з ума // І нас, і це незграбне Запоріжжя, // Котрому в світі рівного нема» [3, с. 45]. У віршах автора, так само, як і в романі, «друга природа» – рідне місто Запоріжжя: «...той рідний мегаполіс, // Де

труба стримить із-за труби» [3, с. 45], «незграбне Запоріжжя», похмуре і задимлене, що іноді призводить до жахливих думок: «Застрелитись отут – хіба тут жить!» [3, с. 45]. Утім, повертаючись до «першої природи», до нерукотворного оточуючого світу, що був і буде завжди, автор знаходить сили жити і творити. Ліричними, пройнятими любов'ю до рідного краю є картини безмежного «зомлілого», «згуслого» степу: «І, як завжди, вітерець нестиме // Білі хмари в степ і на лиман», «Полин, буркун і кураїна, // Та ще акація крива... // І все на світі – Україна, // І птах, і грудка, і слова» [3, с. 40-51].

Буття людини реалізовано автором переважно в роздумах героя про своє оточення, своє місце в житті. Текст Павла Вольвача, за визначенням І. Бондара-Терещенка, належить до традиційних для початку ХХІ ст. роману-становлення з оповіддю про юнацькі роки поневірян. Герой існує переважно у фантазіях і мріях, бо в реальному житті не може знайти свого місця: «...все це від невизначеності в житті» [3, с. 50]. Можемо говорити, що цикли його лірики йдуть традиційним колом – батьківський будинок – завод – зустрічі з приятелями. Життя його поділено на дві частини, яким можна дати різні часові й присутні визначення: життя в Запоріжжі і переїзд до Києва. Хоча й трапляються вкраплення, як наприклад – роботі на радіо «Свобода» в Чехії.

Уже описуючи такий звичний традиційний побут для письменника: зустрічі з друзями, повсякденні клопоти тощо – автор вдається до підкреслення винятковості героя, його «випадання» з тієї «заводської» дійсності, яка полонила все. Про винятковість, невідповідність оточенню героя говорить і його любов до поезії, української і російської, до віршів С. Єсеніна і О. Влизька, В. Сосюри і Є. Маланюка.

Свідомим українцем виявляє себе ліричний герой у ставленні до рідної мови. Він відчуває просто фізичний біль від невідповідності власного національного самоусвідомлення оточуючому світу. Автор підкреслює це на рівні мови героїв.

Джерело розвитку буття суспільства складається з векторів різних сил: природних, власне соціальних, духовних, історичних і державотворчих процесів, які відбуваються в житті людини. Саме в системі таких відносин реалізується соціальне буття індивіда. Основою буття соціального є суспільство. Соціальне існування людини – це дійсність особливого роду, що не належить до інших форм цієї категорії, воно виникає в результаті різноманітних взаємодій індивідів. Прикладами таких відносин можуть бути боротьба, ворожість, любов, конкуренція, обмін тощо, які безпосередньо пов'язані з історико-культурними передумовами існування людської цивілізації. Традиційні для початку постколоніальної епохи похмурість, безвихідь, пригніченість повною мірою втілено в описах побуту робітників, у житті яких з отриманням країною незалежності нічого не змінилося, хіба що тепер доводиться «ходити на завод за звичкою, бо роботи тижнями немає» [2, с. 30]. Текст Вольвача побудований на антитезі героя і суспільства. Але антитеза ця прихована, внутрішня, помітна лише на рівні підсвідомості героя.

Аналізуючи духовне як особливу форму буття, філософи розглядають його у зв'язку з буттям людини й буттям світу. З одного боку, це частина світу, а з другого, – воно має пріоритет над усіма формами людського існування. Буття духовного в поезії – це подорожі лабіринтами свідомості, пам'яті героя. Ці подорожі – хаотичні й непослідовні, позбавлені логіки. До виникнення спогадів спонукає будь-яке слово, картина природи, запах, людина. Герой взагалі у власній підсвідомості, роздумах і спогадах існує більше, ніж в реальності, у підсвідомість він тікає від реальності, яка не співпадає з його внутрішнім світом. Найяскравіше це неспівпадіння, інакшість виявляється в національному самоусвідомленні героя. При чому воно органічне, від дідів-прадідів, але поки що приховане, задалене.

До процесу творення нації звертається Павло Вольвач у своїх поетичних творах. Так у вірші «Я іноді пригадую той час» автор говорить про роз'єднаність як про одну з причин слабкості українців: «Ще в пам'яті – лиснючий коридор. // На жовтім – чорні стовбури акацій. // Під ними – ми, сини одної з націй, // Що все ще «не сложились до сіх пор» [2, с. 46]. Мотив роз'єднаності українців відчутний й у вірші «Чи знак який, чи безум – хтозна», у якому автор наголошує на необхідності єднання українців: «Що ми такі – і не інакші. // Що

ми – і тільки ми – це ми. // Що біль не мій, а болі наші // Полин прим'яли під грудьми» [2, с. 40]. Проблему протиставлення Заходу і Сходу держави автор піднімає у вірші «Мене там зроду не було». Ліричний герой, з одного боку, пишається цими «блідими галичанами», які навіть перед обличчям смерті шепочуть «Слава Україні!»; з іншого, ця «Слава!» викликає в нього протест: «За що їй слава? Океан Ніщоти й безуму. І тільки. // Вона – туман, вона – обман, // Вона – то просто дим з гвинтівки». Утім, ліричний герой, як і герой роману «Кляса» Пашок, нехай тільки подумки, але приєднується до галичан: «Шептатъ, собі ж наперекір, // Хоч подумки: «Героям слава!» [3, с. 20]. Тобто, ворог державо- і націєтворення – перш за все – в собі.

Одним з аспектів буття духовного є творчість, до теми якої Павло Вольвач звертається у віршах і в романі. У романі герой розповідає про певний стан, що передує написанню вірша: «Все це звучало і зливалось в одну, нечутну досі мелодію – клоччя диму з труби, посьолківські розсипи по синюватому безмір'ю пагорбів, до самого видноколу, де вже ледь мріяли кім'яшки якихось сіл, ніжна рожевість кар'єру і жовтизна полів, що в білястому мареві зливались з огромом полуденного неба, – звучало! В Павлові тоді теж зазвучав якийсь ритм» [4, с. 54]. Герой жалкує, що такий стан трапляється рідко, а життя його небагате подіями, щоб він їх міг описати. У цих роздумах про природу творчості міститься і задум роману, його ідея: «Відчути б цей світ... відчути і відтворити б у чомусь...» [4, с. 41]. Звертаючись до родоводу героя, автор підкреслює, що поетичний талант у нього – в крові, писали вірші його батько і дядько. Але в них інший погляд на природу творчості: «Писати треба серйозно, якщо це професія, день і ніч. А батько просто шкрябав. І ждав, коли воно враз вийде...» [1, с. 9]. Про становлення поета йдеться й у вірші «Десь на околиці, десь на задвірках». Слово народжується в несприятливих умовах, але цей процес невідворотний, часто незалежний від самої людини: «Десь на околиці, десь на задвірках // Жевріє хтось і вишіптує слово. // Серед чужинства і кухонь прогірклих, Серед зневір, але невипадково». Поет – «дитя передмістя» – поки що виношує в собі ці вірші, і одного разу «Видихне слово, як дим через ніздрі, // Непередбачене, мов крововилив» [3, с. 60]. Поет – не найкращий серед суспільства, але якась вища сила обрала саме його, щоб нести в людській світ Слово: «Він підроста серед зойків і диму. // Двійка з життя та й із фізика двійка, Та, як жорства, на зубах його – рими» [3, с. 32].

Отже, поетична й прозова творчість Павла Вольвача – це філософське занурення в глибини людського буття, що виявляється на таких рівнях, як: самопізнання, осягнення природи, осмислення суспільних, національних, державотворчих процесів. Буття людини в поезії митця реалізує ліричний герой, який здатний до самопізнання й рефлексії, до самоусвідомлення протистояння власного «я» соціуму. Утім протистояння це пасивне, недієве, герой усвідомлює свою невідповідність соціуму, але не бореться з ним. Найяскравіше неспівпадіння із соціумом у способі життя й світосприйнятті виражено в поезії, зокрема в розкритті ставленні до питання держави і нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольвач П. «Ми маємо повне право на майбутнє» [бесіду вів В. Коскін]. *Українська літературна газета*. 2010. 5 лют. (№ 3). С. 8–9.
2. Вольвач П. Судинна пошта. Поезії. К. : Ярославів Вал, 2011. 96 с.
3. Вольвач П. Триб: Поезії. К. : Факт, 2009. 124 с.
4. Вольвач П. Кляса : Роман. Харків : Фоліо, 2010. 442 с.
5. Даниліна О. Буття українця в художньому світі Павла Вольвача. *Історико-літературний журнал (16, 2009) Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова*. 2009. №16. С. 53–60.
6. Іщенко Ю. Онтологія. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Йолкіна Л. Специфіка реалізації ліричного суб'єкта в поезії Павла Вольвача. *Науковий вісник Ужгородського нац. університету: сер.: Філологія*. 2016. Вип. 2 (36). С. 132-135.
8. Онтологія і метафізика: Підручник. Т.3. [Пер. з італ. Б. Завідняка]. Жовква: Місіонер, 2010. 284 с. (Підруч. систематичної філософії).

Valentyna Yaroshchuk. Ontological dimensions of creativity of Pavlo Volvach.

Introduction. Since the 90s of the twentieth century to this day literary critics state the Ukrainian literature crisis. The alternative escape from this state is N. Zborovskaya's philosophical analysis of literature, based on the works of J. Derrida who spoke about the philosophy and literature identity.

In ontology, the vision of the world can be characterized by the perception of nature, through the material and the perfect, objective and subjective. The existence of man is realized by Pavel Volvach mainly in the thoughts of the character about his environment, his place in life. The author resorts to emphasizing the exclusive character of the character, describing such a familiar traditional way of life for the writer: meetings with friends, daily worries, etc., his «fall» from the «factory» reality that captivated everything.

Conscious Ukrainian finds himself the lyrical character in his native language. He simply feels the physical pain of the inconsistency of his own national self-awareness with the outside world. The author emphasizes this at the level of the language of the character.

Analyzing the spiritual as a special form of being, philosophers consider it in relation to being human and being of the world. On the one hand, it is part of the world, and on the other, it has priority over all forms of human existence. Being spiritual in poetry is the journey through the labyrinths of consciousness, the memory of the character. These trips are chaotic and inconsistent, devoid of logic. To the occurrence of memories prompts any word, picture of nature, smell, man. In general, the character exists more in his own subconscious, in his thoughts and in his memories than in reality, in his subconscious he escapes from a reality that does not coincide with his inner world. The most striking is the inconsistency, otherwise manifested in the national self-awareness of the character.

Thus, the poetic and prose work of Pavel Volvach is a philosophical immersion in the depths of human existence, manifested at such levels as: self-knowledge, comprehension of nature, comprehension of social, national, state-forming processes. The existence of man in the poetry of the writer is realized by a lyrical character who is capable of self-knowledge and reflection, of self-awareness of the confrontation of his own «I» society. However, the confrontation is passive, inactive, the character is aware of his inconsistency with the society, but does not fight it. The most striking inconsistency with society in lifestyles and worldviews is expressed in poetry, in particular in revealing attitudes to the question of the state and the nation.

Key words: *ontological dimensions, lyrical hero, topos, being.*

DOI 10.31392/NPU-nc.series 8.2019.12.12

УДК 821.161.2(092) : 81373.48

Інна Галак

**МОВНІ ШТАМПИ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ЗАГАРБНИКА
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ФЕДОРА ОДРАЧА «НА НЕПЕВНОМУ ҐРУНТІ»)**

Анотація. У статті досліджується радянський мовний дискурс, ідеологічні мовні кліше і штампи, використані у повісті «На непевному ґрунті» Федора Одрача з метою викриття образу загарбника («чужого») та розвінчання радянської ідеології. З'ясовано, що важливою когнітивною функцією кліше та мовних штамтів є створення ментальних штамтів в масовій свідомості, формування псевдоміфу, деформація ціннісних понять та орієнтирів. Мовний штамп розглядається як засіб характеристики окупанта.

Ключові слова: *мовний штамп, «совєтїзми», «міфологізована свідомість, образ загарбника-«чужого», імагологія.*

Важливими концептами імагологічних досліджень є національний характер та образ «чужого». У художніх текстах образах «чужого» часто твориться за допомогою зображення характерних особливостей його мови. Літературознавці вказують, що джерелами імагологічних досліджень «є мова, масова та елітарна культури, різні види мистецтва, кіно, літератури, фольклор, дані семіотики, етнолінгвістики, етнопсихології, етнографії, етнології, культурології, історії, політології тощо. Вивчаючи отримані з цих джерел матеріали, імагологія прагне до їх узагальнення та вироблення якоїсь спільної парадигми рецепції «чужих» у просторі тієї або іншої національної свідомості» [2, с. 22].

Аналіз досліджень і публікацій. Образ «чужого» та засоби його творення в літературному творі досліджувалися зарубіжними та українськими вченими Д. Наливайком, Н. Кіор, І. Шевель, М. Швідерською. Проблему мовного дискурсу у контексті радянської ідеології та національної політики у різних вимірах вивчають Ю. Каганов, Ю. Колісник, Н. Ксьондзик, Л. Масенко, Л. Нагорна та ін. Проза Ф. Одрача українськими літературознавцями досліджена мало, принагідно до творчисть письменника писали І. Боднарук, І. Галак, В. Давидюк, В. Леонюк, В. Мацько.

Постановка проблеми. Функція мовних кліше і штамтів особливо значуща в країнах з диктатурою влади, колись в Радянському Союзі, фашистській Німеччині, пізніше в Китаї, Північній Кореї, в Республіці Куба тощо. Перш за все помічаємо такі штампи в офіційному